Balkan Kriz Raporu

Giriş

Balkanların çekirdeği sayılabilecek bölgeyi ele aldığımız bu raporda Kosova, Makedonya, Arnavutluk, Karadağ, Bosna-Hersek ve Sırbistan'ın mevcut siyasi, ekonomik ve sosyal krizlerinin küçük bir fotoğrafını çekmek istedik. Bu altı ülkenin Arnavutluk hariç beşi, Yugoslavya'nın dağılmasıyla zaman içinde ortaya çıkan devletlerdir. Aynı zamanda mevcut Balkan denkleminde birbirine sorunlar ve genel konular bakımından en çok benzeyen, iç içe geçmiş komşu ülkeler yumağıdır.

Diğer Balkan ülkelerinden ayrıştıkları, ilk bakışta görülebilen birçok ortak özellikleri bulunmaktadır. Örneğin bir Bulgaristan ve Hırvatistan bu ülkeler kümesinden bambaşka noktalarda yer almaktadır. Kuşkusuz Hırvatistan'ın kaderini Bosna-Hersek ve Sırbistan'ın kaderinden ayıramayız. Ama Hırvatistan'ın ait olduğu değer dünyası onu farklı bir yola çekmektedir. Keza Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan klasik bir Balkan ülkesi olmayı aşan hususiyetlere sahiptir. Dolayısıyla çok rahat söyleyebiliriz ki, Balkanlar ve geleceği dediğimiz zaman ilk olarak anlamamız gereken, hâlihazırdaki bu altı ülkenin serencamıdır.

Kosova, bu ülkelerin en genci olmakla birlikte, kadim meseleleriyle öne çıkan bir devlettir. Halen tanınıp tanınmamasıyla ilgili dünyayı ikiye bölen Kosova, Sırbistan'ın egemenlik iddialarına maruz kalmaktadır. "Büyük Sırbistan" ve "Büyük Arnavutluk" ülküleriyle motive olan iki bölge milliyetçiliğinin de odağındaki topraklara ev sahipliği yapmaktadır. Kosova'nın yolu uzun ve ince olmaya devam etmektedir.

> ***"Raporda değinilen altı ülkenin Arnavutluk hariç beşi, Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerdir. Aynı zamanda mevcut Balkan denkleminde birbirine sorunlar ve genel konular bakımından en çok benzeyen, iç içe geçmiş komşu ülkeler yumağıdır."***

Makedonya, Yugoslavya'nın dağılma sürecini büyük bir savaş yaşamadan atlatmasıyla şanslı sayılabilecek bir ülke iken, bir türlü dinmek bilmeyen siyasi krizlerle çalkalanmaya devam etmektedir. Etnik sorunların tehdit kaynağı olmaya devam etmesi de ülkenin gelecek vizyonunu kırılgan hale getirmektedir.

Arnavutluk, Arnavutların anavatanı olma misyonuyla güçlü bir bölge ülkesi olma vizyonunu birlikte yürütmeye çalışmaktadır. Bu anlamda güçlü Arnavut milliyetçiliğini akılcı bir bakış açısıyla sentezlemenin yollarını aramaktadır. Potansiyelinin farkında olan ülke, yalnızca Yunanistan ve İtalya'nın etki alanında yer almayı sınırlayıcı görmekte ve farklı stratejik iş birliklerinin yollarını aramaktadır.

Karadağ, Balkanların çalkantılı siyasi atmosferinden mümkün olduğunca uzaklaşmaya çalışmakta ve kendisine bir huzur adası oluşturmaya gayret etmektedir. Ama Sırbistan milliyetçiliğinin Karadağ'ın kendilerinden ayrılışını bir türlü içine sindiremeyen yapısı, ülkenin siyasi istikrarını tehdit etmektedir. Özellikle NATO'ya üyelik meselesi, Karadağ'ı Batı ve Rusya/Sırbistan cephelerinin karşılaştığı bir alan haline getirmektedir.

Bosna-Hersek, yaşadığı büyük savaşın travmasını atlatmaya çalışsa da geleceğe ümitle bakamamanın burukluğunu yaşamaktadır. Tam anlamıyla bir ateşkes hali ortaya çıkaran Dayton Anlaşması'nın getirdiği denklemler, ülkenin kırılgan siyasi yapısının temellerine dinamit yerleştirmeye devam etmektedir.

Sırbistan, Belgrad siyasetinin Ali Cengiz oyunları arasında geleceğini şekillendirecek yönelimlerin sancılarını yaşamaktadır. Batı ile Rusya'nın etki alanının ortasında iki tarafı da idare etmeye çalışan tutumunu daha ne kadar sürdürebileceğinin fikrî hesaplaşmasını yapmaktadır. Aynı şekilde Sırbistan siyasetinin kararsız ve dalgalı yapısı, ülkenin bölgesel bazda bir çılgınlığa hâlâ kapı aralayabilecek bir potansiyel barındırdığını göstermektedir. Balkanlarda bir kez daha bir ateş yanacaksa bunun Sırbistan'ın çok da uzağında olmayacağı kesindir.

Kosova

Yugoslavya bakiyesi ülkelerin bağımsızlığına en son kavuşanı ve en küçük yüz ölçümüne sahip durumundaki Kosova, diğer Yugoslavya bakiyelerine nazaran bu dezavantajlı gibi görünen konumuna rağmen hepsinden farklı bir üstünlüğe sahiptir. Kosova, etnik ve dinî olarak bir grubun en fazla oranda çoğunluğu oluşturduğu bölge ülkesidir. Yüzde 92 oranında Arnavut etnisitesi ve bu rakamın da üstündeki Müslüman çoğunluğu, Kosova'nın kimliğini büyük oranda homojenleştirmektedir. Bu yönüyle Kosova için, "Balkanizasyon/Balkanlaşma" olarak uluslararası ilişkiler literatürüne geçen etnokültürel parçalanmışlığın kendi içinde en az etkilediği bölge ülkesi olduğu çıkarımı yapılabilir. Ama bu yüksek oran bile Kosova'yı etnokültürel sorunlardan azade kılamamaktadır. Zira komşu Sırbistan hâlâ Kosova'yı kendi toprağı olarak görmekte ve Kosova içindeki Sırp azınlığın mevcudiyeti, gücünün çok ötesinde sonuçlara yol açmaktadır.

Kosova, Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra savaş bedeli ödeyen ülkelerden biri olmuştur. *Kosova Kurtuluş Ordusu* (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës-UÇK*) adlı örgüt Kosova'nın bağımsızlığı talebiyle silahlı mücadeleye girişmiş, buna Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin sert karşılık vermesiyle bir buçuk yıla yakın bir savaş ortamına sürüklenmiştir. Savaş ABD-NATO liderliğindeki hava harekâtı ile Belgrad yönetiminin dize getirilmesi ile bitirilebilmiştir.

İki milyona yakın bir nüfusa sahip olan Kosova,[1] 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bugüne kadar 110 civarında ülke tarafından tanınan bağımsızlık statüsü, Sırbistan, Rusya, Yunanistan, İspanya, Brezilya, Hindistan, Çin, İran, Ukrayna, Romanya gibi önemli ülkelerce halen tanınmamış durumdadır. Bununla birlikte orta vadede bu ülkelerin bir kısmının ve diğer birçoğunun Kosova'yı tanıyacağı öngörülmektedir.

Kosova'nın gerek savaş dönemi ve gerekse bağımsızlık sürecinde en çok desteğini gördüğü ülkelerden olan[2] ABD'nin Kosova'da büyük bir popülariteye sahip olması şaşırtıcı değildir. Öyle ki ABD'nin bağımsızlık günü ABD'de olduğu kadar Kosova'da da coşkuyla kutlanmaktadır. ABD'nin de Balkanlarda Kosova'ya özel bir önem verdiği gözlenmektedir. ABD'nin önemli ölçekte bir üssünün bulunduğu ülkede ABD Büyükelçisi'nin etkinliği de bilinen bir gerçektir. Bunun yanında Almanya ve Fransa da ülkenin geleceğine yön vermeye çalışan aktörler olarak Kosova siyasetinde ağırlıklarını korumaya özen göstermektedir.

> ***"1,8 milyon civarında nüfusu bulunan ülkenin Şengen vize serbestîsine sahip olması halinde 500 bin gencinin Avrupa ülkelerine gidebileceği tahmin edilmektedir."***

Kosova'nın hâlihazırda ekonomik ve siyasi olmak üzere iki büyük problemi bulunmaktadır. Ekonomik problem aynı zamanda toplumsal mahiyetteki yaygın işsizlik krizidir. Gençlerde işsizlik oranı yüzde 45 civarlarındadır. Yugoslavya döneminden kalan birçok fabrika hiçbir kritere dayandırılmaksızın özelleştirilerek kapanma noktasına getirilmiştir. İşsizlikten bunalan halkın büyük bir kesimi çareyi Avrupa'ya kaçmakta görmektedir. Şu anda 1,8 milyon civarında nüfusu bulunan ülkenin Şengen vize serbestîsine sahip olması halinde 500 bin gencinin Avrupa ülkelerine gidebileceği tahmin edilmektedir. Bu da ülkenin nüfus dengesini ciddi oranda etkileyecek bir gelişme olacağı gibi yaşlı bir Kosova ortaya çıkaracaktır. Ayrıca Arnavut nüfusun bu yolla azalması, kuzeydeki Sırplar tarafından uzun vadede değerlendirilebilecek bir fırsat doğurabilecektir. Sırp azınlığın pazarlık payı da artabilecektir.

Kosova'nın ikinci büyük problemi ise siyasi istikrarsızlıktır. Devlet kurulduğu günden bu yana içeride azınlıklar temelinde hararetli bir tartışma ortamına şahit olunmaktadır. Sırp azınlığa verilen haklar, karşısında güçlü bir muhalefet bulmaktadır. PDK ve LDK öncülüğündeki koalisyon hükümeti karşısında *Vetëvendosje* (Kendin Karar Al Hareketi), AAK ve NISMA adlı muhalefet partileri öne çıkmaktadır.

Muhalefetin başını çeken Vetëvendosje liderleri Albin Kurti ve Visar İmeri, Kosova'da Sırp Belediyeler Birliği'nin kurulması ve Karadağ ile Kosova aleyhine yapılan sınır pazarlıkları başta olmak üzere iktidarın uygulamalarını protesto etmekte ve mecliste etkin bir boykot yürütmektedir. 2016'nın ilk aylarında sık sık medyaya yansıyan meclisi gaz bombası ile çalışamaz hale getirme eylemleri, muhalefetin ne denli katı bir tutum içinde olduğunu gözler önüne sermektedir.

Sırp azınlığa çok fazla taviz verildiğini düşünen muhalefet, geniş bir halk desteğine de sahiptir. Sırp kökenli eski Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanı Aleksandar Yablanoviç, şehit yakınları ile ilgili sarf ettiği "vahşiler" nitelemesi dolayısıyla 2015 yılı başında ülkede ciddi bir krize neden olmuş, daha sonra

Başbakan İsa Mustafa tarafından görevden alınmak durumunda kalmıştı. Bakanın ifadeleri halkta büyük infiale yol açmış ve geniş çaplı protesto gösterilerine neden olmuştu. Bu gelişme muhalefetin de elinin güçlendiği bir sürece evrilmişti.

Kosova'nın uzun vadede en önemli sorununun ise Sırbistan'la ilişkiler zemininde olacağı düşünülmektedir. Zira Sırbistan Kosova'yı tanımamakta ısrar etmekte ve üstelik Kosova'nın kuzeyinde yaşayan Sırpların otonomi taleplerini desteklemektedir. Kuzeydeki Sırp varlığı her zaman için bir çatışma ve gerilim potansiyeli barındırmaktadır. Kosova'da Avrupa Birliği (AB) ve NATO'nun olası bir gerilemesi, Rusya'nın desteğini alan Sırbistan'ın hızlı bir Kosova operasyonu yapmasına yol açabilir. Bu nedenle ülkedeki gerilim potansiyeli Kosovalıların geleceğe dönük endişeli bir durumda kalmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktada Kosova'nın güvence olarak AB üyeliğini hedeflemesi ve sürecin hızlandırılması noktasında girişimlerde bulunması kaçınılmazdır.

Kosova'nın şu sıralar yaşadığı sorunlardan biri de komşu Karadağ ile sınır anlaşmazlıklarıdır. Sınırın belirlenmesi için kurulan komisyon ciddi mesafe kat etmiş olsa da Kosova'nın neticede 12 bin hektar toprak kaybedecek olması Kosova'da tartışmalara neden olmaktadır. Sınır anlaşmazlığının çözümünde ABD'nin etkin bir inisiyatif aldığı görülmüştür.[3] Son olarak Karadağ'ın sınır tespitine ilişkin yeni komisyon kurma önerisi gelmiş, bu komisyon da yaptığı inceleme sonucunda eski komisyonun belirlediği sınırın doğru olduğu sonucuna varmıştır. Hâlihazırda hükümetler arasında imzalanan sınır anlaşması Kosova Meclisi'nde onaylanmayı beklemektedir. Kosova muhalefeti ise sınır anlaşmasına karşı keskin tavrını sürdürmektedir. Avrupalı yetkililerin Kosova vatandaşlarına Şengen vizesi serbestîsine karşılık bu anlaşmanın onaylanmasını istemesi ise durumu çıkmaza sokmaktadır. Benzer şekilde Sırbistan ile de sınırlar netleşmiş değildir. Sırbistan Kosova'yı kendi toprağı olarak görmeye devam ettikçe de netleşmesi kolay görünmemektedir.

Kosova pasaportunun komşu ülkelerin pasaportlarından daha az muteber olması da Kosovalılarda rahatsızlığa neden olmaktadır. Birçok komşu ülke Şengen bölgesine vizesiz girebilirken Kosovalılara halen bu hak tanınmamıştır. Bununla birlikte bu konuda Avrupalı yetkililerle müzakereler devam etmekte ve yakın gelecekte bu hakkın Kosova vatandaşlarına da tanınacağı düşünülmektedir. Kosovalılar Arnavutluk ve Makedonya'ya vizesiz girebilirken Bosna-Hersek'e girememektedirler. Sırbistan ise pasaportlarını tanımadığı ve kendi vatandaşı olarak gördüğü için, Kosovalılar Sırbistan'a pasaportsuz girebilmektedirler. Kosovalıların hâlihazırda eski bir Yugoslavya toprağına bile rahatlıkla seyahat edememeleri ciddi bir problem olarak değerlendirilebilir.

Kosova'da muhalefetin eleştirdiği hükümet uygulamalarından biri de "Savaş Suçları Özel Mahkemesi"nin kurulması kararı olmuştur. Muhalefet bu girişimi, Kosova için can verenlere bir ihanet olarak değerlendirmiştir.[4]

Sırp devlet yetkililerinin zaman zaman Kosova'ya giderek provokatif nitelikli ziyaretler gerçekleştirmesi de ülkedeki gerilim atmosferine katkıda bulunmaktadır. Son olarak Sırbistan Başbakanı Aleksandar Vuçiç'in Kosova'da Sırpların yoğun olarak yaşadığı bölgelere ziyaret gerçekleştirmesi ve Trepça maden ocağının özelleştirilmesinin kabul edilemeyeceği ve buranın halen Sırbistan'a ait olduğu yönündeki konuşmaları tepkilere yol açmıştır. Benzer şekilde Sırp jandarmaların zaman zaman Kosova topraklarına gelerek sınır köylerinde gösteri amaçlı devriye atmaları da provokasyon olarak yorumlanmaktadır. Son dönemde tehlikeli madde taşıdıkları gerekçesiyle Kosova'ya sokulmayan Sırp kamyonları da bir diğer tartışma konusu olmaktadır. Hatta muhaliflerin işi daha da ileriye götürerek bir Sırp kamyonunu devirmesi tansiyonu daha da arttırmıştır.

Son olarak muhalefet içinde bir çatlak söz konusu olmuştur. Vetëvendosje lideri Visar İmeri, bir diğer muhalefet partisi olan AAK'nın tek yanlı davranması dolayısıyla üçlü muhalefet bloğundan çekildiklerini açıklamıştır. Tekrar bir mutabakat sağlanamaması halinde, bu üç partinin birbirinden uzaklaşması iktidarın elini bir hayli rahatlatacaktır.

Makedonya

Balkanlarda etnik gerilimin hiç dinmediği ülkelerden biri olan Makedonya, hassas demografik yapısı ve canlı tutulan etnik ayrışma dolayısıyla her an için patlak verebilecek bir kriz potansiyeline sahiptir. Benim "Balkanların Lübnan'ı" benzetmesini uygun gördüğüm ülke, renkli kültürel yapısını büyük bir zenginlik

kaynağı olarak yaşatabilecekken, maalesef bu özelliğini daha çok gerilim kaynağı haline getirmektedir.

İki milyonun biraz üzerinde nüfusa sahip olan Makedonya'da 2002 yılından bu yana nüfus sayımı yapılmamaktadır. 2011'de yapılması planlanan sayım iptal edilmiştir. Nüfus sayımı yapılmasındaki isteksizliğin sebebi, ülkenin hassas bir demografik dağılıma sahip olması dolayısıyla gerçek etnik dağılımın ortaya çıkmasının endişe verici bulunmasıdır. Makedonlar ülkenin yüzde 65'ini oluşturduklarını iddia etseler de başta Arnavutlar olmak üzere diğer gruplar bu rakamın gerçeklikle bağının bulunmadığını ileri sürmektedirler. Yüksek bir nüfus oranına sahip olan Arnavutlar azınlık psikolojisini kabul etmek istememektedir.

Yüzde 40 civarında Müslüman nüfusun bulunduğu tahmin edilen Makedonya'da etnik gerilimle de iç içe geçen bir diğer gerilim unsuru dinî aidiyettir. Makedonya devletinin Hristiyan sembolizmine önem veren davranışlar sergilemesi, sürekli olarak gerilim kaynağı olmaktadır. Ülkenin çeşitli noktalarına dikilen dev haç figürleri ve başkent Üsküp'ün "Üsküp 2014" adı verilen projeyle heykeller şehri haline getirilmesi, Müslümanlarda ciddi rahatsızlığa sebep olmaktadır. Suni tarih yazımının bir örneği olarak da görülen bu proje, dinî olduğu kadar etnik bir provokasyon olarak da değerlendiriliyor.[5] 1925'te Sırplar tarafından yıkılan Burmalı Camii'nin arazisine aynı proje kapsamında bir orduevi ve otel yapılması kararı da ülke Müslümanlarının büyük tepkisine yol açmıştır.

Ülkenin etnik problemlerden sonra en büyük sorunu ise siyasi istikrarsızlıktır. 2015'in başından bu yana siyasi kriz ortamının hâkim olduğu ülkede son olarak 5 Haziran 2016'da yapılması kararı alınan erken seçim de ileri bir tarihe ertelenmiştir. Ülke, içinde bulunduğu siyasi kaos ortamını ne zaman yapılacağı hâlâ belli olmayan erken seçimle aşmayı planlamaktadır. 7 Nisan 2016'da meclisin feshedildiği ülke, geçici bir hükümet tarafından yönetiliyor. Sokak gösterileri ve kamu binalarına yönelik şiddet eylemlerinin önü alınamıyor.

Siyasi krizin ayyuka çıkması ise ülkedeki telekulak skandalına dayanıyor. Makedonya'da uzun yıllar başbakanlık yapan ve 2016 başında istifa etmek zorunda kalan Nikola Gruevski'nin siyasetçi ve gazetecilerin de aralarında olduğu 20 bin kişinin telefonlarını hukuksuz olarak dinlettiği iddia ediliyor. İddiayı ortaya atan muhalefetteki Sosyal Demokratlar Birliği Partisi'nin lideri Zoran Zaev, telefon kayıtlarının usulsüz bakan seçimlerinden bazı cinayetlerin üstünün örtülmeye çalışıldığına kadar çok sayıda suçu da ortaya serdiğini ileri sürüyor. Hükümette bulunan son başbakan sağcı Nikola Gruevski ve Cumhurbaşkanı İvanov'un en büyük rakibi olarak Sosyalist Zoran Zaev öne çıkıyor. Gruevski'yi istifaya zorlamış olması ve ülke siyasetini kilitleyebilmiş olması, gücünün hiç de azımsanmayacak boyutta olduğunu gösteriyor.

> ***"7 Nisan 2016'da meclisin feshedildiği ülke, geçici bir hükümet tarafından yönetiliyor. Sokak gösterileri ve kamu binalarına yönelik şiddet eylemlerinin önü alınamıyor."***

Son olarak Cumhurbaşkanı Gyorge İvanov'un telekulak skandalına karışan siyasileri affetme kararı alması, ülkedeki gerilimi had safhaya çıkarmış bulunuyor. Cumhurbaşkanı bu hamleyi tıkanan siyaset kurumunun önünü açmak gerekçesiyle yaptığını iddia etse de göstericilerin öfkesi dinmek bilmiyor. Cumhurbaşkanının af kararına sinirlenen eylemciler, cumhurbaşkanının ofisini tahrip ettiler.[6]

Makedonya'da bir türlü arkası gelmeyen tartışmalardan biri de yolsuzluk iddiaları. Siyasi rakipler birbirlerini sürekli olarak yolsuzluk ve rüşvet iddialarıyla suçluyor. Gerek eski Başbakan Gruevski gerekse ezeli rakibi Zaev bu iddialara maruz kalıyor. Gruevski'nin güç yetiremediği bazı yetkilileri korumak zorunda kaldığı düşünülüyor. Ülkedeki pek çok yolsuzluk ve karanlık olayın arkasındaki kişi olarak görülen eski İstihbarat Şefi Saşo Miyalkov'u uzun süre görevden alamaması da bu kapsamda değerlendiriliyor. Miyalkov artan baskılar üzerine Mayıs 2015'te istifa etti.

Arnavut kesimin siyasi alanda parçalanmış bir yapıya sahip olması, ülke siyasetinde hak ettiği etkiye kavuşmasının önüne geçiyor. Hükümet ortağı konumundaki eski UÇK komutanlarından Ali Ahmeti (BDI) ve bir diğer Arnavut partisi lideri Menduh Taçi (PDSH) arasında ciddi bir uyuşmazlık söz konusu. Bu kesimde son dönemde kurulan BESA Partisi ise önümüzdeki seçimlere katılması halinde potansiyelini göstermesi açısından ilk sınavını vermiş olacak. Bu seçimler BESA için büyük bir fırsat olabileceği gibi, partinin çok yeni kurulmuş olması hasebiyle risk de barındırıyor. BESA'nın kuruluşuna katkı verenlerden biri de Makedonya Müslümanlarının öne çıkan liderlerinden biri olan Adnan İsmaili.

Makedonya'nın uluslararası kamuoyunda en sık gündeme geldiği meselelerden biri komşu Yunanistan'la yaşadığı isim krizidir. Yunanistan'a göre üç bin yıllık bir tarihi olan Makedonya'nın kökeni bugünkü Makedonyalılar değil, Büyük İskender'in temsil ettiği Helenlerdir. Bu nedenle Makedonyalıların bu ismi kendilerine mal etme hakları yoktur. Yunanistan'ın Makedonya'nın ismine olan itirazı, Makedonya'nın resmî adını FYROM, yani Türkçesiyle *Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti* olarak tescil ettirmesine yol açmıştır. Öte yandan Makedonyalıların maruz kaldığı bu isim krizi, ülkede bir kimlik krizi haline de dönüşmüş ve Makedon etnik kimliğinin tepkiselci bir milliyetçilik geliştirmesine yol açmıştır. Gelişen Makedon milliyetçiliği de beraberinde ülkedeki Arnavut milliyetçiliğin güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. [7]

Mayıs 2015'te Kumanova kentinde yaşanan çatışma görüntüleri, 2001 yılından bu yana Makedonya'da unutulmaya yüz tutmuş savaş travmalarını tekrar gün yüzüne çıkarttı. Makedonya siyasetinin tıkandığı ve Başbakan Gruevski'nin zor günler geçirdiği bir dönemde patlak veren Kumanova krizi, halen tartışılan ve bolca soru işaretleri barındıran bir olay olarak ülke tarihine geçmiş oldu. Makedonya İçişleri Bakanlığı, "saldırganlar komşu bir ülkeden geldi" açıklamasında bulunarak Kosova ve UÇK'ya göndermede bulundu. UÇK yetkilileri ise bu iddiaları resmî olarak yalanladı ve olayın Makedonya içindeki gruplarca gerçekleştirildiğini iddia etti.

Makedonya'da Makedonlar ve Arnavutlar arasındaki etnik gerilimin tansiyonunun düşmediği bilinen bir gerçek, fakat 2015 yılındaki konjonktür hiç de Arnavutların Makedonlarla silahlı bir çatışma arayışına gireceği beklentisi içermiyordu. Bu nedenle çatışmalar sürpriz olarak değerlendirildi ve birçok Arnavut siyasetçi ve toplum lideri tarafından şüpheyle karşılandı. Daha da ileri giden kimi Arnavut siyasetçiler, olayların hükümetin kendini kurtarma ve nefes alma pahasına geliştirdiği bir komplo olduğunu öne sürdüler.

> ***"Makedonya'da etnik gerilimin dozu düşürülmez ve bu şekilde tırmanmaya devam ederse, özellikle Ortodoks Makedonların Müslüman Arnavutların yerleşimlerine haçlar dikmeye devam etmesi, etnik bir çatışmanın fitilini ateşleyebilir."***

Olaylarda 8 polis ve 14 saldırgan yaşamanı yitirdi. 50 civarında kişi yaralandı. Yüze yakın ev hasar gördü, 30'a yakını ise tamamen yıkıldı. Olayların ardından çok sayıda bölge sakini gözaltına alındı. Bazı çocuk ve kadınların dahi hiçbir gerekçe olmaksızın kısa süreli gözaltı işlemine tabi tutulduğu bildirildi.

Kumanova 2015 olayları ister iddia edildiği gibi bir hükümet komplosu olsun isterse de Arnavut isyancılar tarafından girişilmiş bir saldırı girişimi olsun, Makedonya'da etnik dengelerin kırılgan ve istismar edilebilir yapısını tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. Ayrıca her iki tarafın gerilimi besleyici adımlara yönelmeksizin, gerginliklerin azaltılmasına yönelik çabalarının önemini ortaya koymuştur. Zira ülkede tekrar yaşanabilecek bir etnik gerilim, artık iki tarafın da kolay kaldıramayacağı sonuçlara yol açabilecek niteliktedir.

Makedonya'da etnik gerilimin dozu düşürülmez ve bu şekilde tırmanmaya devam ederse, özellikle Ortodoks Makedonların Müslüman Arnavutların yerleşimlerine haçlar dikmeye devam etmesi, etnik bir çatışmanın fitilini ateşleyebilir. Çıkabilecek bir Makedon-Arnavut çatışmasına Sırpların da müdahil olması işleri daha da içinden çıkılmaz hale getirebilir.

Makedonya'da yüzde dört civarında bir Türk nüfus bulunmaktadır. Oran olarak küçük olsa da ülkedeki üçüncü büyük etnik gurubu Türkler oluşturmaktadır. Ülke geneline dağılmış bir şekilde yaşayan Türk nüfus Üsküp, Merkez Jupa, Gostivar, Kalkandelen, Vrapçişte, Aşağı Baniça, Plasnica, Radoviş, Rostuşa, Ohri, Struga, Pirlepe ve Ustrumca bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Büyük oranda kırsal kesimde yaşayan Türkler, tarım ve hayvancılıkla iştigal etmektedir. 2001 yılında imzalanan Ohri Çerçeve Anlaşması uyarınca üçüncü büyük "halk" olarak nitelenen Türklerin, merkezî ve yerel yönetim birimlerinde "hakça temsil" edilmeleri anayasal teminat altına alınmış, ayrıca din, dil ve eğitim özgürlüklerini de içeren kültürel hakları geniş biçimde korunmuştur. Türk toplumu, kabinede bir devlet bakanı ve parlamentoda iki milletvekili ile temsil edilmektedir.[8]

Makedonya'nın doğusu yoksulluğun büyük ölçüde etkilediği bir bölgedir. Bu bölgede yaşayan soydaşlarımız da bu durumdan ciddi şekilde etkilenmektedir. Maalesef ülkenin doğusu ihmal edilmektedir.

Türkiyeli sivil toplum kuruluşları ve ilgili devlet kurumlarının bu bölgeye daha fazla eğilmesi zaruridir. Bölgede imamların gerekli maddi ihtiyaçları karşılanamadığı için camilerde imam istihdamı noktasında da sıkıntılar yaşanmaktadır. Bölge halkının millî ve manevi değerlerini muhafaza edebilmesi için maddi yardımların yanında kültürel yardımlar da büyük önem taşımaktadır. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konuya el atması yerinde olacaktır.

Makedonya'nın mevcut sorunlarına ek olarak 2015 yılında maruz kaldığı mülteci akını da ülke yöneticilerinin işini zorlaştıran meselelerden biri olmuştur. Avrupa'ya geçişte Makedonya'yı güzergâh olarak kullanan mülteciler, ülkedeki sınır kapılarında ve tren istasyonlarında yığılmalar oluşturmuştur. Bir müddet mültecilerin geçişine izin veren Makedonya, son dönemde Avrupa'dan gelen baskılar dolayısıyla mültecileri kapılarında tutmak zorunda kalmıştır. Makedonya güvenlik güçlerinin sığınmacıları ülkeye sokmamak amacıyla girişmek zorunda kaldığı müdahaleler de uluslararası kamuoyunca sıklıkla eleştirilmektedir.

Makedonya, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra büyük çaplı savaş yaşamadığı için şanslı olarak görülen ülkelerden biriydi, fakat ülkede etnik gerilimin bir türlü dinmemesi ve üstelik siyasetin sürekli tıkanma noktasına gelmesi, gelecek adına umutlu bir tablo ortaya koymamaktadır. Makedonya'nın bir an önce siyasi tıkanıklığını aşarak AB vizyonunda emin adımlarla yoluna devam eden bir ülke haline gelmesi, ülkedeki tüm gruplar için de en akılcı yol olarak gözükmektedir. Uluslararası kamuoyunun Makedonya'nın bu zor dönemecinde yanında olması ve siyasetin işlerlik kazanmasına destek vermesi önemlidir.

Arnavutluk

Arnavutların merkez ülkesi konumundaki Arnavutluk, üç milyon civarındaki nüfusunun yüzde 95'ini Arnavutların oluşturması hasebiyle de en çok Arnavut'un yaşadığı ülke durumundadır. Dünyanın en şiddetli komünist rejimlerinden birini deneyimleyen ülkede din olgusu büyük oranda zedelenmiştir. Örneğin aslen en az yüzde 70'inin Müslüman olduğu düşünülen ülkede 2011 yılında yapılan nüfus sayımında kendini Müslüman olarak tanımlayanların oranı yüzde 56'da kalmıştır.[9] Kendisini ateist olarak tanımlayanların sayısı ise ciddi oranlardadır. Kuşaklar boyu yasaklanan ve unutturulan dinî kültür, kendisini Müslüman olarak tanımlayanların büyük bir kısmında dahi hayli zayıflamış haldedir. Hristiyanlık ülkedeki ikinci en güçlü dindir. 2011 sayımında kendisini Katolik olarak tanımlayanlar yüzde 10, Ortodoks olarak tanımlayanlar da yüzde 6,8 olarak ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1985 yılındaki ölümüne kadar ülkenin tek hâkimi olarak Arnavutluk'u yöneten Enver Hoca döneminde, önce Marksist-Leninist ideoloji, ardından da Maoist ideoloji (pratikte bir fark olmamakla birlikte Arnavutluk'un siyasi yönelimlerinin bir sonucu olarak) benimsendi. Bu da ülkeyi demokrasi ve özgürlüklerden alabildiğine uzaklaştırarak katı ve kapalı bir rejim haline getirdi. Enver Hoca, ateizmi dikte ederek ülkedeki tüm cami ve kiliseleri kapattı. Daha da ileri giderek 1967 yılında Arnavutluk'un dünyanın ilk ateist devleti olduğunu ilan etti.

Arnavutlar Balkanlarda Osmanlı'dan en son ayrılan millet olmuştur. Bununla birlikte Arnavutluk'un 1912 yılında ilan ettiği bağımsızlığı, yüzüncü yılını aşmış durumdadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce İtalyanlar, savaş sırasında da Almanlar tarafından işgale uğrayan Arnavutluk, savaştan sonra bağımsızlığını tekrar elde etmiştir. Ülkede millî bilinç yüksektir.

Arnavutluk Balkanların bugünü ve geleceği açısından kritik bir ülkedir. Zira Balkan Müslümanlarının büyük çoğunluğunu Arnavutlar oluşturmaktadır. Arnavutlar için de Arnavutluk'un merkezî bir önemi vardır. Balkanlarda İslamiyet'in geleceğini büyük ölçüde Arnavutlar belirleyecektir. Bu aynı zamanda Türkiye başta olmak üzere İslam dünyası için de büyük ehemmiyet taşımaktadır. Türkiye Arnavutlara ve Arnavutluk'a gereken ilgiyi göstermeli ve bu coğrafyada Arnavutlarla Türklerin bir kader birliğinin bulunduğunu iki taraf da gözden kaçırmamalıdır.

> ***"Arnavutluk Balkanların bugünü ve geleceği açısından kritik bir ülkedir. Zira Balkan Müslümanlarının büyük çoğunluğunu Arnavutlar oluşturmaktadır."***

Arnavutluk dünya Bektaşiliğinin de merkezi olarak kabul edilmektedir. 2011 yılındaki sayımda kendisini

Bektaşi olarak tanımlayanların oranı yüzde iki olarak çıkmıştır. Bektaşilerin Müslümanlardan ayrı bir grup olarak gösterilmesine yönelik bir anlayış gelişmektedir. Bu son derece yersiz ve rahatsız edici bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. İslam kültürünün içinde farklı bir renk olan Bektaşilik ve mensupları üzerinden bölünmeleri teşvik eden bir siyasi kampanya yürütülmesi son derece tehlikeli sonuçlar üretecektir. Bundan en büyük zararı da yine Bektaşilerin göreceği muhakkaktır. Bu konuda Türkiye ve Balkan Müslümanları başta olmak üzere İslam dünyasının net bir mesajı olması gerekmektedir.

Arnavutluk'ta öne çıkan ilginç gerçekliklerden biri de ülkenin çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen kilise inşası furyasının patlak vermesidir. Bugün gelinen noktada ülkede 873 camiye karşılık 792 kilise bulunmaktadır. Bektaşilere ait tekke ve türbelerin sayısının da 133 olduğu bildirilmektedir. Hristiyanlığı yaymaya yönelik misyonerlik faaliyetlerinin yoğun görüldüğü bir ülkedir. Bunda ülkenin uzun yıllar etkisinde kaldığı ağır komünizm dolayısıyla halkın dinden uzaklaşmış olmasının büyük payı vardır. Bu sebeple Arnavutluk misyonerler için elverişli bir ülke olarak görülmektedir. Ülkede Vatikan'ın etkili olduğu da bilinmektedir.

Benzer şekilde doksanlarla birlikte gelen dünyaya açılım ve dinî özgürlükler sürecinin ülkedeki radikal unsurları ve Şia propagandasını da beraberinde getirdiği görülmüştür. Balkan Müslümanlarının gelenekleriyle bağdaşmayan Selefi akımların ve İran kaynaklı Şia propagandasının önüne geçilmesi de yine Arnavutluk'taki geleneksel İslami yapının muhafazasına yönelik çalışma yapan sivil toplum örgütleri vesilesiyle mümkün olacaktır. Türkiye'ye bu konuda tarihî bir rol düşmektedir. Komünizmin çözülmesinden sonra ülkeye Yehova Şahitlerinden Bahaîlere kadar geniş bir yelpazeden dinî unsurlar gelerek kendilerine nüfuz sahası edinmenin çabası içine girmişlerdir. Ülkenin bu anlamda boş olmadığının ortaya konulması, bölgedeki Arnavut-Türk kader birlikteliğinin de bir gereğidir.

Arnavutluk'un en önemli sorunları olarak kaçakçılıkla mücadele, uyuşturucuyla mücadele ve kara para meselesi öne çıkmaktadır. AB de bu üç temel sorunun bir an önce aşılması noktasında Arnavutluk hükümetine telkinlerde bulunmaktadır. Mücadele kapsamında bazı adımlar atılmıştır. Güvenlik güçlerine geniş yetkiler verilmesi ve yargı reformu önemli gelişmelerdir. Ama AB vizyonunun hız kazanması için çok sayıda reformun kararlılıkla yerine getirilmesi ve siyasi iradenin güçlü bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Bu açıdan Başbakan Edi Rama'nın işi hiç de kolay görünmemektedir.

Ülkede yaygınlık kazanan ve kangren haline gelen bu sorunlar da daha önce din konusunda ifade ettiğimiz gibi, komünizmden sonra bir anda ortaya çıkan otorite boşluğunun suç unsurlarınca doldurulmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. İç çatışma ve kaos ortamının belirsizliğinden beslenen bu suç örgütleri devlet otoritesini zayıflatmaktadır. Öyle ki bir dönem, ülkenin güneyinde uyuşturucu yetiştirilen bir köy olan Lazarat'a polis güçleri girememekteydi. Kısacası bugün dünya çapında nam yapan Arnavut mafyasının türevlerinin Arnavutluk'ta önemli bir etkisi vardır ve devlet yönetiminin bu suç unsurlarıyla mücadelesi hem zor hem de zaruridir. Ülkede 1997 yılında patlak veren iç karışıklıklarda halkın askerî silah depolarını bile yağmalayabilmiş olması, ülkedeki devlet otoritesinin çok hassas bir zeminde bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ülkenin önemli sorunlarından biri de diğer Balkan ülkelerinde de olduğu gibi siyasi istikrarsızlıktır. Sosyalist Başbakan Edi Rama hükümeti ve muhalefetteki Demokrat Parti lideri Lulzim Basha bloğu, sürekli olarak iç siyaset kavgaları yapmakta, ilaveten boykot ve protestolarla ülke siyaseti zorlu bir dönemden geçmektedir. Muhalefetin temel söylemi yolsuzluklardır. Bunun yanı sıra muhalefet Başbakan ve Meclis Başkanı'nı mafyalık yapmakla suçlamaktadır. Hatta Sosyalist Parti'den ihraç edildikten sonra Başbakan Edi Rama'ya sert eleştirilerde bulunan bir milletvekili, bunun üzerine Meclis Başkanı İlir Meta'nın kendisine suikast planladığını iddia etmiştir.[10]

Arnavutluk'un uzun vadede yaşayabileceği sorunlardan biri de Yunanistan'la sınır anlaşmazlıkları olabilir. Güneyde bulunan Yunan azınlığın Yunanistan'la birleşmek istemesi durumunda bölgede nasıl bir durumun ortaya çıkacağı merak edilmektedir. Himara bölgesinde Yunanistan etkisi bariz bir şekilde hissedilmektedir. Buna mukabil Yunanistan'ın batısındaki Çamerya bölgesinde yaşayan Arnavutlar meselesi, iki ülke ilişkilerindeki bir diğer gerilim kaynağıdır. Tarihte bilinen Yunan mezalimlerinden olan Çamerya mezaliminde on binlerce Arnavut soykırım, sürgün ve asimilasyona tabi tutulmuştur. Birçok bölge Arnavut'u bölgeyi terk ederek Arnavutluk'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bugün Yunanistan'da farklı kaynaklar yüz ila üç yüz bin Çameryalı Arnavut'un yaşadığını ileri sürmektedir. Asimilasyona uğrayan bu insanlara azınlık hakları da tanınmamaktadır. Bu konu Arnavutluk siyasetinin de ister istemez gündeminde bulunmakta, siyasetçiler zaman zaman kamuoyuna bu mesele ile ilgili sorumluluk taşıdıklarına dair ikna edici açıklamalarda bulunmak durumunda kalmaktadır.[11]

"Sosyalist olmasına rağmen beklentilerin üstünde bir realist dış politika benimseyen Başbakan Edi Rama, aktif dış politika anlayışıyla seleflerinden farklı bir bölgesel politikanın işaretlerini vermiştir."

Sosyalist olmasına rağmen beklentilerin üstünde bir realist dış politika benimseyen Başbakan Edi Rama, aktif dış politika anlayışıyla seleflerinden farklı bir bölgesel politikanın işaretlerini vermiştir. Rama, Sırbistan'la iyi ilişkilere önem vermiş, Kosova meselesinin çözümünde yapıcı bir tavır takınmıştır. Türkiye ile ilişkilere de önem veren Rama, Türkiye'yi dış politikada stratejik ortak olarak gördüklerini ifade etmiştir. [12]

Arnavutluk'un Arnavutlar için merkez ülke olması hasebiyle ülkede zaman zaman "Büyük Arnavutluk" söylemlerinin de gündeme geldiği görülmektedir. Fakat bu söylem dillendirenler tarafından dahi büyük bir ihtiyatla ileri sürülmektedir. Kimileri ise bunun bir Sırp propagandası olduğunu ve prim verilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Modern ulus devlet kavramının yarattığı çelişkiler ve sınırlılıkların bir yansıması olan bu durum, aslında dünyanın pek çok farklı bölgesindeki milletler ve ülkeler için de geçerlidir. "Büyük Arnavutluk" söylemi daha çok Balkanlardaki Arnavutların birliği ve diriliğine vurgu yapmaktadır. Örneğin Arnavutluk ve Kosova arasında ülke sınırları bulunsa da esasında tüm Arnavutların her zaman için aynı idealler etrafında bir ve bütün olduğu ima edilmek istenmektedir.

Günümüzde "Büyük Arnavutluk" idealinin ülke siyasetine yansıması, iktidar ve muhalefet arasındaki siyasi fikir ayrılıklarının bu ülkü etrafında dile getirilmesi şeklindedir. Örneğin eski Başbakan Sali Berişa, mevcut Rama hükümetinin milliyetçiliğinin sorgulanmasına yol açacak şekilde bu ülküyü ima eden açıklamalarda bulunmuştur. Fakat Berişa'nın bu açıklamaları birçoklarınca fazlasıyla siyasi bulunmuş ve samimiyetten uzak ifadeler olarak değerlendirilmiştir. Edi Rama'nın bu söylemi sahiplenmeyen daha realist bir dış politika anlayışı benimsemiş olması, muhalefete böyle bir imkân tanımıştır. Fakat şu da bir gerçektir ki, Balkanlarda en güçlü milliyetçiliklerden biri olan Arnavut milliyetçiliği, mümkün olsun ya da olmasın birleşik bir Arnavutluk ülküsünün takipçisi ve savunucusu olmaya devam edecektir.

Arnavutluk'un az bilinen ve pek üzerinde durulmayan farklı bir yönü de ülkenin hatırı sayılır bir petrol ve doğalgaz rezervine sahip olmasıdır. Avrupa'nın en büyük petrol kaynağına sahip olduğu ileri sürülen Arnavutluk, bu zenginliğinden yeterli ölçüde istifade edememiştir. Esasında Arnavutluk'ta petrol üretimi 20. yüzyılın ilk dönemlerinde başlamış olsa da diktatör Enver Hoca döneminde Arnavutluk dünya petrol piyasasından uzaklaşmıştır. Doksanlı yıllardan itibaren ise ülke petrol piyasası yeniden hareketlenmiştir. Kimi uzmanlar ABD'nin bölgeye bir hayli önem veren stratejisinde Arnavutluk petrollerinin de bir gösterge olabileceğini ileri sürüyorlar ve Kosova'daki ABD üssünün bir de bu gözle değerlendirilmesi gerektiğini ifade ediyorlar.

Dünyanın fosil yakıtlardan vazgeçme eğilimine girdiği bilinse de Arnavutluk en azından iyi bir planlama ve yatırım stratejisiyle petrol rezervlerini ülkenin kalkınması adına kullanabilecek bir potansiyele sahip. Aynı şekilde İşkodra civarında yoğunlaşan doğalgaz rezervleri, gaz fakiri Avrupa için belli bir öneme sahip. Fakat maalesef ülkenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ve güçlü bir devlet otoritesinin hâlâ tam anlamıyla kurulamamış olması, Arnavutluk'un ekonomik anlamda ayağına vurulmuş prangalar olmaya devam ediyor.

Yine de Arnavutluk yönetimi, başta ülke güvenliği ve stratejik ortaklıklar edinilmesi bağlamında emin adımlar atmaktadır. Başbakan Rama'nın gerçekçi bölge stratejisinde ayrışma noktalarından çok iş birliği noktalarını ve stratejik iş birliklerini öne çıkarmaya çalışması, ülkenin yalnızlaşmasının önüne geçmeye yönelik akılcı politikalar olarak görülebilir. Örneğin 2013 yılında üç "stratejik ortak" olarak Yunanistan, İtalya ve Türkiye'yi sayması, son derece manidar bir stratejik adımdır. Esasında Arnavutluk'u kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal olarak en çok etkileyen bölge ülkeleri Yunanistan ve İtalya'dır. Mevcut yönetimin bu gerçekliği göz ardı etmesi mümkün değildir. Fakat bu ülkeleri Türkiye gibi güçlü bir bölge ülkesiyle dengelemeye çalışması da Arnavutluk'un yalnızca bu iki ülkenin etki alanının mahkûmu olarak algılanmasının yanlış olacağını ima etmektedir.

Aynı şekilde Kosova ile kurulduğu ilan edilen stratejik ortaklık da bölgesel yalnızlaşmanın önüne geçmeye yönelik bir adım olarak görülebilir. Arnavutluk'un en önemli stratejik ortağınınsa ABD olduğu malumdur. AB ile yapıcı ilişkilere ve AB üyelik sürecinin hızlandırılmasına ise özel bir önem verilmektedir. Kısacası Arnavutluk Soğuk Savaş boyunca yaşadığı ultra katı izolasyonun travmatik etkilerini akılcı ve gerçekçi bir

anlayışla aşmanın yollarını aramaktadır. Ama kurumsallaşma konusunda yaşadığı sıkıntılar, ülkenin yapabileceği atılıma ket vurmaya devam etmektedir.

Karadağ

Yugoslavya'nın bölündüğü yedi parçadan biri olan Karadağ, Sırplarla ortak dine mensup olmaları ve ülkenin önemli bir kesiminin de Sırp kökenli olması dolayısıyla Sırbistan'dan da oldukça geç bir tarihte ayrılmıştır. Karadağ bu anlamda Sırp liderliğindeki Yugoslavya'nın çöküşünü kademeli hale getirmesini sağlayan bir özelliğe sahip olmuştur.

1989'dan başlayarak Yugoslavya'nın parçalanma sürecinin tamamlandığı 1992 yılında iki parça hâlâ birliği devam ettirme eğilimindeydi. Bunların biri kuşkusuz Yugoslavya'nın asıl sahibi olan Belgrad merkezli Sırplar, diğeri de Belgrad'a en yakın anlayışa sahip olan Karadağ idi. Bu iki parça tükenişi tehir eden bir adımla Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni ilan etti. Bugünkü Kosova toprakları da Sırbistan'ın bir parçası olarak Federal Cumhuriyet'in içinde yer almaktaydı.

Ama eski dünyadan kalma bu demode isim ancak 2003 yılına kadar devam edebildi ve Yugoslavya'dan kopan eski üyelerin itirazları uluslararası toplumun baskılarıyla birleşince federal yapı ismini Sırbistan-Karadağ Devlet Birliği olarak güncellemek zorunda kaldı. Ama iki ülkenin yıllardır gözünü yummaya çalıştığı realite çok geçmeden somut bir halde ortaya çıkacak ve 2006 yılında nihai ayrışma gerçekleşecekti. 21 Mayıs 2006 tarihinde yapılan bağımsızlık referandumunda Karadağlıların yüzde 55,4'ü bağımsızlığa evet oyu kullanmıştır. Bağımsızlık kararı için alt sınır olarak konulan yüzde 55'in çok az bir farkla aşılabilmiş olması,[13] ülkedeki Sırpların ve bunun da ötesinde dinî çoğunluk konumundaki Ortodoksların hâlâ zihinsel olarak ayrışmaya pek hazır olmadığını ortaya koymuştur. Fakat netice zamanın ruhunun gerekliliği şeklinde olmuş ve bölünme gerçekleşmiştir. Bu bölünmeyle aslında bu durumdan yalnızca iki yıl sonra Kosova'nın da bağımsızlığını ilan etmesiyle günümüzdeki haline kavuşacak olan Balkan siyasi haritasının son rötuşlarından biri daha yapılmış oluyordu.

Sırbistan-Karadağ'ın bölünmesi trajik bir şekilde, ayrılan iki ülkenin asli unsurlarından ziyade iki ülkenin ortasında kalan Sancak Müslümanlarını etkileyen bir gelişme olmuş ve Sancak Müslümanlarının siyasi olarak parçalanmalarına sebep olmuştur. Osmanlı'nın Yenipazar Sancağı'na nispetle günümüzde de Sancak olarak bilinen ve Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu bölge, bugün altısı Sırbistan, altısı da Karadağ topraklarında kalan on iki yerleşim biriminden oluşmaktadır. Yani Sırbistan-Karadağ'ın bölünmesiyle Sancak bölgesi de tam ortasından bölünmüştür. Bu bölünmenin uzun vadede bölge Müslümanlarının gelecekteki güvenlik durumu ve etkinliğine kaçınılmaz yansımaları olacaktır. Fakat Karadağ tarafında kalanlar şu an için biraz daha şanslı gibi görünmektedir. Zira ülkedeki Sırp nüfusa karşı dengeleyici bir unsur konumunda olmaları, Karadağlıların kendilerine siyasi olarak rağbet göstermelerine yol açmaktadır. Yani Karadağ yönetimi, yüzde 30'luk Sırp nüfusa karşılık yüzde 20'lik Müslüman nüfusu bir tampon yapı olarak görme eğilimindedir. Müslümanlar hükümete ortak edilmekte ve önemli konumlara gelebilmektedir. Müslüman nüfus Karadağ İslam Birliği tarafından temsil edilmektedir. Fakat 2007 yılından bu yana Sırbistan'da ortaya çıkan müftülük krizinin Karadağ'da da yansımaları bulunmaktadır. Yeni Pazar merkezli Sancak Meşihatı, Sancak'ın bir bütün olduğu ve Karadağ'ın ayrılmış olmasının bir şey değiştirmediğini ileri sürerek Karadağ Sancak'ında kalan Müslümanların da dinî mercii olmayı sürdürdüğünü iddia etmektedir. Bu da kuşkusuz Karadağ İslam Birliği ile Yeni Pazar merkezli Sancak Meşihatı'nın sürtüşmesine neden olmaktadır.

> ***"Karadağ'ın en önemli problemini Sırbistan'la ilişkileri teşkil etmektedir. Sırp yönetimi Karadağ'ın ayrılmasını içine sindirmekte bir hayli zorlanmıştır."***

Sonuç olarak bölünmenin Sırbistan tarafında kalan Müslümanları daha fazla etkileyeceği çok geçmeden ortaya çıkmış, Sancak Müslümanları 2007 yılından bu yana Belgrad tarafından oluşturulan "müftülük krizi" ile muhatap olmuştur. Sırbistan kısmında detaylı olarak ele alacağımız müftülük krizinde tarafların konumu, yapısı ve anlayışından öte görmemiz gereken vakıa, Sırbistan yönetiminin hedefinin bölge Müslümanlarının özerk tutumlarını ve bağımsız yapısını mümkün olduğu kadar sınırlamak ve kendi kontrolü altında bir Sancak Müslüman azınlığı oluşturmak olduğudur. Maalesef müftülük krizi Türkiye başta olmak üzere dışarıda genel olarak anlaşılması gerekenin çok dışında algılanmış, küçük hesapların kurbanı olmuş ve büyük resim ıskalanmıştır.

Karadağ yalnızca 650 bin nüfusa sahip, küçük ölçekli bir turizm ülkesidir. Çok etnisiteli bir yapıya sahip olan ülkede yaklaşık olarak yüzde 49 Karadağlı, yüzde 30 Sırp, yüzde 12 Boşnak, yüzde 5 Arnavut, yüzde 3 Karadağlı Müslüman ve yüzde 1 Hırvat nüfus bulunmaktadır. Karadağlılar ayrı bir etnik grup olarak görülmekle birlikte büyük oranda Sırplarla aynı dini paylaşmaktadır. Bu tablo ülkede hiçbir etnik grubun ezici çoğunluğu oluşturmadığını ortaya koymaktadır.

Müslümanların azınlık olduğu bir Balkan ülkesi durumundaki Karadağ'da yüzde 20 civarında bir varlıkları söz konusudur. Boşnak Müslümanlar Rozaye, Bijelo Polje (Akova) ve civarında, Arnavut Müslümanlar ise Ulcinj ve Bar'da yoğunlaşmıştır. Ülkede etnik olarak bir ezici çoğunluk bulunmasa da dinî olarak yüzde 75 civarında bir Ortodoks Hristiyan ezici çoğunluğundan bahsedebiliriz. Fakat Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin Sırp Ortodoks Kilisesi'nden bağımsızlığını ilan etmesi, dinî birlikteliği psikolojik olarak sarsmıştır.

Eski Yugoslavya'nın yedi parçası olarak bakıldığında en az nüfusa sahip devlet Karadağ'dır. Sırbistan'da da hatırı sayılır bir Karadağlı nüfusu yaşamaktadır. Karadağ ekonomik olarak bölge ülkelerinden nispeten daha iyi durumdadır. Bunda nüfusun az olmasının yanı sıra büyük oranda Adriyatik boyunca uzanan turizm sektörünün etkisi vardır.

Karadağ'ın en önemli problemini Sırbistan'la ilişkileri teşkil etmektedir. Sırp yönetimi Karadağ'ın ayrılmasını içine sindirmekte bir hayli zorlanmıştır. Sırbistan, Karadağ'daki Ortodoks çoğunluğu kendisi için bir güvence olarak gördüğünden kopuşu Sırplar açısından belki tüm diğer Yugoslavya bakiyelerinden daha fazla hayal kırıklığına sebep olmuştur.

Sırbistan özellikle Karadağ'daki Sırp kesim ve kilisesi üzerinden Karadağ'da etki kurmaya çalışmaktadır. Karadağlılar ve Sırplar arasında soğukluğa sebep olan bir diğer faktör de Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin Sırp Ortodoks Kilisesi'nden bağımsızlık ilan etmiş olmasıdır. Ortodoks kültürde kilisenin her zaman için önemli bir rolü olduğu bilinen bir gerçektir. Siyasette kilisenin yansımaları olduğu gibi, kilise sembolizmi üzerinden de bir politika geliştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Karadağ ulus bilincinin inşa edilmesinde kaçınılmaz gerekliliklerden birinin de kilisenin Sırp etkisinden arındırılması olması şaşırtıcı olmamalıdır. 20. yüzyılın savaşlarla dolu muhataralı atmosferinde Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin varlık mücadelesi kesintilere uğramak zorunda kalmıştır. Son olarak 1993 yılında yeni dünya düzeninin elverdiği şartlar sonucu Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin tekrar kurulduğu ilan edilmiştir. Sırp Ortodoks Kilisesi için kabul edilemez mahiyetteki bu durum, günümüze uzanan kiliseler arası çekişmelerin tekrar ayyuka çıkmasına neden olmuştur.

> ***"Karadağ'ın en önemli problemini Sırbistan'la ilişkileri teşkil etmektedir. Sırp yönetimi Karadağ'ın ayrılmasını içine sindirmekte bir hayli zorlanmıştır. Sırbistan, Karadağ'daki Ortodoks çoğunluğu kendisi için bir güvence olarak gördüğünden kopuşu Sırplar açısından belki tüm diğer Yugoslavya bakiyelerinden daha fazla hayal kırıklığına sebep olmuştur."***

Sırbistan'la gerilime yol açan konulardan biri de Karadağ'ın NATO'ya üye olmak istemesidir. Bu, Rusya ve Sırbistan için son derece rahatsız edici bir girişim olarak görülmektedir. NATO'nun Karadağ'ı 2015 yılı sonunda resmen üyeliğe davet etmesi, şu an ülkede en çok tartışılan siyaset konularından biridir. Rusya'nın son yıllarda yayılmacı bir politika benimsemesi ve Kırım'ı ilhakı Batı'da endişeyle karşılanmış, Karadağ'ın üyeliğe davet edilmesi böyle bir atmosferde gerçekleşmiştir. Gerçekte söz konusu olan yalnızca Karadağ'ı ilgilendiren bir dış politika konusundan ziyade, Batı ile Rusya'nın satranç oyunudur. Bu satrançta hamle sırası kendisine gelen Batı'nın hakkını Karadağ'dan yana kullanmış olması Sırbistan'ı endişeye sevk etmiştir. Esasında Sırbistan da Batı ile Rusya arasındaki satrançta bir piyon olduğunun fazlasıyla farkında olarak hareket etmekte ve son zamanlarda daha çok iki tarafı da idare etmeye yönelik bir dış politika anlayışı benimsemektedir. Her halükârda NATO üyeliği konusu Karadağ iç siyasetini ciddi şekilde meşgul eden bir konu olmaya devam edecektir. Arnavutluk ve Hırvatistan'ın ardından Karadağ'ın da NATO'ya dâhil olması, Sırbistan'ı bölgede Rusya eksenli bakış açısından biraz daha Batı eksenine yaklaştıran bir çizgiye taşıyabilecektir. En azından iç siyaset bu konu üzerinden daha da hareketlenecektir.

Muhalefet partilerinin Sırbistan tarafından kışkırtıldığı ve protesto gösterileriyle siyaseti kilitlemeye çalıştığı iddiaları yaygındır. Temel söylem olarak Karadağ'ın NATO'ya üyeliğine karşı çıkılmasını ve Karadağ'ın Sırbistan'la birlikte hareket etmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Diğer Balkan ülkelerinde de olduğu gibi yolsuzluk iddiaları en önemli muhalefet konularından birini oluşturmaktadır. Başbakan Milo Đukanoviç'in kişisel serveti sürekli gündeme gelmekte ve kaynağı sorgulanmaktadır. Đukanoviç'in doksanların başından bu yana Karadağ siyasetine damga vurmuş olması ve kâh başbakan kâh cumhurbaşkanı olarak

gidip gidip gelmesi, bizdeki rahmetli eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i anımsatmaktadır.

Ülke gündeminde yer tutan bir diğer konu olan Kosova ile sınır meseleleri ise, şu an için Karadağ'ın lehine çözümlenecek gibi görünmektedir. Karadağ'ın mevcut plana göre Kosova'dan 12 bin hektar toprak kazanacak olması, Kosova'da ciddi tartışmalara neden olmaktadır.

Türkiye ile iyi ilişkilere önem veren Karadağ, Arnavutluk gibi Türkiye'yi bölgesel sıkıntıları aşmada ve farklı aktörlerle olan rekabetlerinde denge unsuru olarak görmektedir. Bu noktada Türkiye'nin Karadağ'ın içinde bulunduğu sıkıntıları aşmada daha aktif ve yapıcı bir rol sergilemesi yerinde olacaktır. Karadağ'ın geleceğinin teminat altına alınması noktasında, ileride Türkiye'ye de önemli roller düşebilecektir.

Şu anda Karadağ bölge ülkeleri arasında AB vizyonuna en yakın ülke olarak değerlendirilmektedir. Siyasi olarak da Batı tarafından sahiplenilmekte ve Ortodoks kimliği dolayısıyla Sırbistan ve Rusya tarafından etkilenmemesine özel önem verilmektedir. Zaten Karadağlı yöneticiler de bir anlamda bu jeokültürel denklemlerin avantaj doğuran özellikleri üzerine yoğunlaşmaya çalışmaktadır.

Bosna-Hersek

"Avrupa'nın Kudüs'ü" olarak görülen bir başkente sahip olan Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın dağılması sürecini en acılı şekilde geçiren ülke olmuştur. Aynı zamanda Soğuk Savaş sonrası İslam dünyasının ilk bedeli olarak görülebilecek Bosna Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa topraklarının tanık olduğu en büyük trajedi olma özelliğine de sahiptir.

Kısa bir süre önce 24. yaş gününü kutlayan Bosna-Hersek, kuruluşunun ardından ilk yıllarını savaşla geçirmek zorunda kalmıştır. Dört yıla yakın süren savaşın sonunda ABD'nin inisiyatifiyle taraflar arasında imzalanan Dayton Anlaşması, kalıcı bir barış anlaşmasından ziyade, geçici bir ateşkes sözleşmesi olmaya yakındır. Her halükârda bir devlet sahibi olmanın gururunu yaşayan Boşnaklar, paramparça bir siyasi yapı olarak kurgulanan Bosna-Hersek devletinin tam anlamıyla sahibi olmaktan uzaktır. Uluslararası ilişkiler literatüründe ateşkesten "negatif barış" olarak söz edilir. Bu aynı zamanda kriz çözümleme değil kriz yönetimi anlamına gelmektedir. Açıkçası mevcut şatlarda daha iyisi çok da beklenemezdi. Zira taraflar ancak yoğun uluslararası baskılar sonucu masaya oturtulabilmiştir.[14]

Bosna-Hersek'in bugün ve yakın gelecekteki en büyük probleminin, bu ateşkes şartlarının kalıcı bir barışa (ya da teknik tabirle "pozitif barış'a) evrilip evrilemeyeceği meselesi olduğu bilinmelidir. Bu nedenle AB vizyonunun ve üyeliğinin kalıcı bir çözüm yolu olup olmayacağı ülkede en çok tartışılan siyasi konulardan biridir.

Bugün 3,5 milyon nüfusuyla orta ölçekli bir ülke konumundaki Bosna-Hersek'te ilk bakışta anlaşılması çok güç olan ilginç bir siyasi yapı bulunmaktadır. Devlet içinde devlet barındıran ülke, dünya haritasında göründüğü gibi olmaktan çok uzaktır. Üç parçalı bir siyasi yapıya sahip ülkede, *Bosna-Hersek Federasyonu* ve *Sırp Cumhuriyeti* adında iki ayrı entite ve özerk yönetime sahip *Brčko* bölgesi bulunmaktadır. Brčko'nun en önemli fonksiyonu, ülkenin kuzeyinde bir kuşağı andıran Sırp Cumhuriyeti'nin topraklarını ortadan ikiye ayırarak Bosna Sırplarının toprak bütünlüğüne sahip olmasının önüne geçmektir.[15]

> ***"Türkiye'nin özellikle Boşnak liderliğinin daha etkin bir hale gelmesi noktasında üzerine düşen sorumlulukları bulunmaktadır. Bosnalıların ümit bağlamak istedikleri AB'nin ise sorumluluktan kaçma eğiliminde olduğu ortadadır."***

Ülkenin yüzde 51 ölçüsündeki toprağı üzerinde kurulan Bosna-Hersek Federasyonu ile yüzde 49 ölçüsündeki toprağı üzerinde kurulan Sırp Cumhuriyeti *de facto* olarak birbirinden ayrı devletler gibidir. Federasyonun da ayrı ayrı hükümetlere sahip on kantona ayrılan alt siyasi yapısı, ülkede işleri iyice içinden çıkılmaz hale getiriyor. Bu paramparça siyasi yapının oluşturduğu girift bürokrasi, her grubun birbirinin aleyhine olarak sistemi tıkaması sonucunu beraberinde getiriyor. Ülkede devlet başkanlığı da Boşnak, Sırp ve Hırvat olmak üzere üçlü bir konsey tarafından temsil ediliyor ve başkanlık makamı bu üç grubun temsilcileri tarafından dönüşümlü olarak işgal ediliyor. Böyle bir ülkede siyasetin ve kurumların

sorunsuz bir şekilde çalışmasının imkânsızlığı ise Bosna-Hersek'in en büyük açmazlarından birini oluşturuyor. Kısacası bu manzarayı ortaya çıkarmak pahasına ülkedeki ateşi kesen Dayton Anlaşması düzeni, her geçen gün ülkenin temellerine dinamit yerleştirmeye devam ediyor.

3,5 milyonluk ülke nüfusunun yarısını oluşturan Boşnaklar bu üç etnik grup arasında Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan yapıda tek bir ülkeye sahip olmasıyla Sırplardan ve Hırvatlardan ayrılıyor. Zira Bosna-Hersek'in yarısına da sahip olan Sırpların ayrıca Sırbistan devleti, Federasyon'un ortağı konumundaki Hırvatların da ayrıca Hırvatistan devleti bulunuyor. Bu özellik Sırpların ve Hırvatların elini ciddi manada güçlendirirken Boşnakların elini de bir o kadar zayıflatıyor. İşte Bosna-Hersek'i kendi vatan toprağıyla bir tutma eğilimindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin bölge denklemindeki önemi burada ortaya çıkmış oluyor. Bosna-Hersek'teki Boşnaklar kadar Boşnak asıllı nüfusun yaşadığı Türkiye, Boşnakların Bosna-Hersek içindeki bu dezavantajlı durumunu dengelemeye yarayan unsur olmak durumundadır.

Esasında farklı tartışmalar olsa da bu üç etnik grubun da kökeninin aynı olduğu malumdur. Balkan Slavlarının bir bölümünü temsil eden bu üç grubu birbirinden ayıran din ve mezhep faktörüdür. Sırplar Ortodoks Hristiyanlığı, Hırvatlar ise Katolik Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Boşnaklar ise Müslümanlığı seçmişlerdir. Boşnakların Müslüman olmadan önce tek tanrılı anlayışa sahip *Bogomil* inancını benimsemiş olmalarının İslam'ı kabul etmelerinde önemli bir faktör olduğu değerlendirilmektedir.

Boşnaklar yüzlerce yıl egemenliği altında yaşadıkları Osmanlı idaresi döneminde güçlü bir İslami ilim ve kültür geleneği inşa etmiştir. Bu gelenek günümüze değin bozulmadan ulaşmayı başarmıştır. Aynı zamanda bu gelenek, hoşgörü ve kuşatıcılığıyla bilinen, taassuptan uzak, şekilcilikten ziyade ahlakiliği esas alan Avrupa İslam'ını da temsil etmektedir. Bu yönüyle İslam'ın geleceği için söyleyecek sözü olan bir medeniyeti haizdir.

Ülkenin siyasi bütünlük ve istikrarsızlıktan sonraki en önemli problemi şüphesiz ekonomidir. Gayriresmî işsizlik oranlarının yüzde 40'ı bulduğu söylenen ülkede gençler gelecekten umutsuz bir yaşam sürmektedir. Yoksulluğun ve azla yetinmenin kanıksandığı ülkede, sosyal güvence de çok zayıf durumdadır. Yıllarca bu ülke için çarpışmış savaş gazileri bile devletten bir yardım görememektedir. Gençler kurtuluşu Avrupa ülkelerine giderek hayatını kazanmakta görmektedir. Sadece 2015 yılında 68 bin gencin Avrupa'ya gittiği ileri sürülmektedir. Bosna-Hersek ölçeğindeki bir ülke için bu büyük bir rakamdır.

Yine gençler arasında hızla artan uyuşturucu kullanma oranları bu umutsuz tablodan da beslenmektedir. Bosna'nın gelecek nesillerinin kayıp nesiller olmaması için ciddi önlemler alınmalıdır. Bu noktada Türkiye'ye ve İslam dünyasına ciddi görevler düşmektedir. Bir yandan maneviyattan kopuk bir gençlik yetişirken, öte yandan aynı faktörlerin etkisiyle gençler arasında aşırı akımlara ilgi de artmaktadır. Bosna'nın kendine özgü İslami geleneğiyle asla bağdaşmayan bu radikal dinî akımlar, gençlerin rahatlıkla terör örgütlerine kanalize edilebilmesine yol açmaktadır. Balkanlardan DAEŞ'e katılım oranlarının en yüksek olduğu ülkelerden biri Bosna-Hersek'tir. Öyle ki meselenin ciddiyetine binaen CIA Başkanı Bosna-Hersek'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir.[16] Bununla birlikte özellikle DAEŞ'e yönelik ilginin giderek azalmakta olduğu da bilinen bir gerçektir.

Üniversiteden mezun olan gençlerin çoğu niteliklerine uygun iş bulamamakta ve çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmaktadır. Hatta düşük ücretli iş bulmakta bile zorlanmaktadırlar. Sigortasız şartlarda çok düşük maaşlarla iş bulabilen gençlerse evlilikten kaçınma eğilimindedirler. Bu da ülkede doğumların en alt seviyeye gelmesine yol açmıştır. Bu durum hem Federasyon hem de Sırp Cumhuriyeti için geçerlidir.

> ***"Ülkenin siyasi bütünlük ve istikrarsızlıktan sonraki en önemli problemi şüphesiz ekonomidir. Gayriresmî işsizlik oranlarının yüzde 40'ı bulduğu söylenen ülkede gençler gelecekten umutsuz bir yaşam sürmektedir. Yoksulluğun ve azla yetinmenin kanıksandığı ülkede, sosyal güvence de çok zayıf durumdadır."***

Ekonomik darboğazdan bunalan gençler, 2014 yılında büyük protesto gösterileri düzenlemiş, başkanlık binasını ve bazı belediye binalarını ateşe vermiştir. Fakat gösteriler bir sonuç getirmemiş, "Bosna Baharı" manşetleri kısa süre sonra medya gündeminden çekilmiştir. Göstericiler özellikle ülkedeki mevcut durumu iyileştirmesi gereken AB'nin yaptığı özelleştirmeler dolayısıyla binlerce insanın işsiz kalması ve

yardımların azaltılmasına tepki göstermiştir. Sağlık ve eğitim sisteminin yetersizliği, iş imkânlarının oluşturulmaması, yolsuzlukların önüne geçilmemesi, milletvekillerinin aldığı yüksek maaşlar, ülkede mafyatik yapılanmalara göz yumulması gibi rahatsızlık konuları, göstericilerin gündemi arasında yer almıştır. Gösteriler aynı zamanda ülkenin içinde bulunduğu siyasi kaosa da bir tepki mahiyetinde olmuştur.

Savaştan sonra ortaya çıkan psikosomatik hastalıklar çok yaygın bir rahatsızlık durumundadır. Devletin savaş sendromu yaşayan insanlara bile ilaç temin edememesi endişe vericidir. Her geçen gün Bosna sokaklarında bu tür insanların intiharlarına şahit olunmaktadır. Kimileri kendileriyle birlikte maalesef ailelerini de öldürmektedir. Kendini yakarak öldürme gittikçe sık rastlanan bir olay haline gelmiştir. Savaşın ağır sendromunun üzerine bir de işsizlik, parasızlık, ilaçsızlık ve kimsesizlik eklenince bu insanların yapabilecekleri pek de bir şey kalmamaktadır. Bu insanlar için acilen ilaç temini ve sağlık hizmetlerine erişim noktasında adımlar atılmalıdır.

Bir tarım ve hayvancılık cenneti olabilecek Bosna-Hersek'te tarım sektörünün de ciddi sıkıntıları bulunmaktadır. Devletin tarıma olan desteği yok denecek kadar azdır. Ülke çiftçilerinin ihracat imkânları da bürokratik engellere takılmaktadır. Bu nedenlerle çiftçiler sık sık protesto gösterileri düzenlemektedir.

Sırp Cumhuriyeti ülke bütünlüğünü tehdit etmeye yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Sırp Cumhuriyeti Başkanı Milorad Dodik, her fırsatta tahrik edici açıklamalarda bulunmakta ve ayrılmayı ima etmektedir. Sırp Cumhuriyeti'nde 2015 yılında gündeme gelen Sırp yargısının ülke yargısından bağımsızlığı referandumu, Sırp entitenin nihai ayrılışının ilk adımı olarak değerlendirilmiştir. Referandumda ısrar eden Dodik, ABD ve AB'den gelen telkinlere de kulak tıkamaktadır. Dodik referandumun bu yıl içinde yapılması noktasında halka söz vermiş bulunuyor.

Daha önce gündeme gelen bir diğer tehlikeli girişimse Hırvatların da özerk bir üçüncü entite kurma söylemleri olmuştur. Bosna-Hersek Federasyonu'nun bölünerek Mostar merkezli bir Hırvat Cumhuriyeti oluşturulmasının hedeflendiği bu girişim, şu an için hayata geçemese de ülkenin ateşkes şartlarının gözler önüne serildiği bir diğer olay olmuştur.

Boşnaklarla Hırvatlar arasındaki gerilim Mostar şehrinde canlı bir şekilde devam etmektedir. Şehrin yönetimi noktasında bir türlü anlaşamayan iki etnik grup, belediyenin kilitlenmesine yol açmaktadır. Bugün meşhur Mostar Köprüsü'nün ayrı yakalarında hayatlarını sürdüren Boşnaklar ve Hırvatların kötü savaş anılarını unutamadıkları ve aradaki gerginliği sürdürmeye eğilimli oldukları görülmektedir. Yaklaşan yerel seçimler öncesi gerginliğin had safhaya çıktığı şehir, belki de Hırvat Cumhuriyeti'nin kurulmasının fitilini ateşleyecek olaylara şahit olabilecektir.

Sırp Cumhuriyeti tarafında kalan Müslümanların günlük yaşamı ise çok büyük zorluklar barındırmaktadır. Okullarda Müslüman çocukların Boşnakça eğitim almasının önüne geçilmektedir. Bu durumu protesto eden Müslümanlar Saraybosna'ya gelerek oturma eylemi düzenlemişler, çocuklarını bir süre okula göndermemişlerdir. Ama iki ay süren oturma eylemlerinden bir sonuç alamamışlardır. Okula gitmeyen çocukların ailelerine ceza verileceğinin açıklanmasıyla aileler tekrar çocuklarını okula göndermek zorunda kalmıştır.

Son günlerde Bosna Savaşı'nda görev alan Sırp devlet adamı ve komutanlarla ilgili Lahey'de verilen kararlar da bir diğer tartışma konusudur. Sırp kasabı lakaplı Radovan Karaciç'in aldığı 40 yıl mahkûmiyet kararı, Boşnaklar tarafından az bulunmuştur. Sırplar ise 40 yılı çok bulmuşlardır. Dahası en az Karaciç kadar suçlu olduğu bilinen bir diğer kasap Voyislav Şeşeli'nin delil yetersizliğinden beraat ettirilmesi Boşnakları çileden çıkarmıştır. Kurban yakınları bu kararı içine sindirememekte ve adaletin yerini bulmadığını düşünmektedir. Sırplar ise kararı sevinçle karşılamıştır. Karaciç hakkında kararın açıklanmasından yalnızca birkaç gün önce, Sırp Cumhuriyeti'ndeki Pale kasabasında bir öğrenci yurduna Radovan Karaciç'in adının verilmesi de bir provokasyon olarak değerlendirilmiştir.[17]

Bosna-Hersek'in içinde bulunduğu bütün bu siyasi ve ekonomik krizleri aşmak için yardıma ihtiyacı vardır. Türkiye'nin özellikle Boşnak liderliğinin daha etkin bir hale gelmesi noktasında üzerine düşen sorumlulukları bulunmaktadır. Bosnalıların ümit bağlamak istedikleri AB'nin ise sorumluluktan kaçma eğiliminde olduğu ortadadır. Fakat Avrupa'nın ikinci bir Bosna savaşını kaldıramayacağını da gözden kaçırmaması gerekmektedir. Kısa süre önce gerçekleşen Bosna-Hersek'in AB'ye üyelik başvurusunun gerçekçi bir hale gelebilmesi için, AB'nin Bosna-Hersek'in kalkınması için gereken adımları kararlılıkla atmak üzere kolları sıvaması gerekmektedir.

Sırbistan

“Yugoslavya’nın patronu” Sırpların ülkesi Sırbistan, Balkanların olduğu kadar Avrupa’nın da aykırı sakini olmaktan hiç vazgeçmedi. Ülkenin Ortodoks kimliğinin baskın karakteri, iç siyaseti ve ülkenin jeopolitiğini çoğunlukla etki altına alıyor. Bu yönüyle Sırbistan ve yakın tarihinde Sırpların giriştiği savaşlar, Samuel Huntington’ın medeniyetler çatışması tezini en iyi temellendirebildiği ve hatta bence bu tezi geliştirmesine ilham veren bir özelliğe sahip bulunuyor. Gerçekten de bölgede Sırplar kadar keskin bir kimlik siyaseti yürüten ve devlet akılcılığını bir tarafa bırakan millet bulmak kolay değil. Bu yönüyle Sırplara en yakın milletin Bulgarlar olduğu söylenebilir. Ama onlar bile NATO ve AB projesini kendileri için bir fırsat olarak görme pragmatizmine fazlasıyla sahip.

Aslında bu bahsettiklerimiz büyük oranda Sırbistan siyasetini ve dış politikasını belirleyen konuları da oluşturuyor. Ülkenin yönelmesi gereken tarafın neresi olması gerektiği üzerine çekişmeler, kimlik bunalımı ve kararsızlığıyla birlikte yürüyor. Sırbistan kendisini daha ne kadar Rusya’ya endeksli bir politik çıkmazda tutabilir? Sırbistan coğrafi olarak olduğu kadar siyasi olarak da Avrupalı olabilir mi? Sırbistan’ın önceliği iki bin kilometre uzağındaki Rusya yerine niçin komşusu olduğu AB vizyonu değildir? Mezhep birlikteliği üzerine kurulan bir dış politika ne kadar akılcıdır? Ya da ne Rusya’dan ne de AB vizyonundan vazgeçmeden özgün bir Sırbistan politikası geliştirilemez mi?

Bu sorulara aynı anda onlarca pozitif cevap verilebileceği gibi, onlarca da negatif cevap verilebilir ve hiçbiri tamamen haksız sayılmaz. Sırbistan’ın kimlik bunalımını besleyen de bu çift uçlu soru ve cevapları zaten. Dünya hâlihazırda her ne kadar aktif bir Soğuk Savaş dünyası olmasa da bugün özellikle Baltık üzerindeki Rusya-NATO mücadelesinin Soğuk Savaş’ı anımsatmadığı iddia edilemez. Sırbistan’ın kararı ya da kararsızlığı her halükârda bedelleri ya da avantajları beraberinde getiren sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

> ***"Dünya hâlihazırda her ne kadar aktif bir Soğuk Savaş dünyası olmasa da bugün özellikle Baltık üzerindeki Rusya-NATO mücadelesinin Soğuk Savaş’ı anımsatmadığı iddia edilemez."***

Yedi buçuk milyona yakın nüfusa sahip ülkenin yüzde 83’ünü Sırplar oluşturuyor. Bunun yanında yüzde 4 civarında Macar azınlık bulunuyor. Boşnaklar, Romanlar ve Karadağlılar diğer azınlıklar arasında yer alıyor. Yüzde 85 oranındaki Ortodoks nüfus ezici bir dinî üstünlüğe sahip. Ülkedeki Macarlar da esas olarak bu özerk bölgede yaşamaktadır. Voyvodina’nın da çoğunluğu Sırplardan oluşmaktadır. Sırp nüfus yüzde 60 civarındadır. Macarlar ise Voyvodina’nın yaklaşık olarak yüzde 16’sını teşkil etmektedir. Macar nüfusun olması gerektiğinden daha az olmasının sebebi ise, Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Miloşeviç yönetiminin baskıcı politikaları ile bölgeden uzaklaştırılmaya çalışılmasıdır. Sırp yönetimi bölgenin demografisini Sırplar lehine değiştirmenin gayreti içinde olmuştur. Voyvodina’nın bu yapısı ileride Sırbistan ile Macaristan, hatta Macaristan’ın NATO üyesi olması sebebiyle Sırbistan (ve destekçisi Rusya ile)-NATO çekişmesine de kapı aralayabilecektir.

Sırbistan’ın bir diğer problemli bölgesi Preşova Vadisi’dir. Küçük bir alanı kaplamakla birlikte son derece stratejik bir mevkide bulunan bu vadide çoğunluğunu Arnavutların oluşturduğu 100 bini aşkın bir nüfus bulunmaktadır. Arnavut milliyetçilerinin “Doğu Kosova” olarak adlandırdıkları bu bölge, Kosova’ya yakınlığının yanı sıra Sırbistan’ın güneyindeki ülkelere ve Yunan limanı Selanik’e erişim güzergâhını barındırmaktadır. Sırbistan’ın Ortadoğu ve Balkanlar ile ticareti de yine bu bölgeden geçmekte, Belgrad-Üsküp-Selanik anayolu, batıda Kosova ve doğuda Bulgaristan’la bağlantıyı sağlayan Vardar Vadisi’ne uzanmaktadır.

Preşova’nın Arnavut çoğunluğa sahip yapısı ve Arnavut milliyetçiliğinin güçlü yapısı, Sırbistan’ı her zaman için tedirgin eden bir durum oluşturmaktadır. Geçmişte Arnavutlarla Sırp güçleri arasında çatışmaların da yaşandığı bölgeye 2014 yılında ziyaret gerçekleştiren Arnavutluk Başbakanı Edi Rama’nın coşkuyla karşılanmış olması, bölgenin etnik bilincinin diri olduğu ve olası Sırp-Arnavut çatışmasının bölgeye yayılmasında kıvılcım görevi görebileceği akılda tutulmalıdır. Zaten Rama’nın ziyareti de Sırbistan kamuoyunda geniş yankı bulmuş, kimi Sırp siyasetçiler bu ziyareti bir provokasyon girişimi olarak değerlendirmiştir.

Sırbistan’ın bir diğer “farklı” bölgesi ise Sancak’tır. 2006 yılında Sırbistan ile Karadağ’ın ayrılması

sonucunda iki parçaya bölünen Sancak bölgesi, Osmanlı'nın Avrupa'daki son sancağını temsil ettiği için Müslümanlar tarafından bu isimle anılmaktadır. Bölgenin merkezi Novi Pazar şehri olarak kabul edilmektedir. Yeni Pazar olarak da bilinen kentin yüzde 85'e yakın nüfusu Müslüman'dır.

Bölge Müslümanları maalesef 2007 yılından bu yana ortaya çıkan müftülük krizi nedeniyle ikiye bölünmüş durumdadır. Sırbistan'ın Belgrad merkezli bir müftülük oluşturma ve Sancak'ın (ve dolayısıyla tâbi olduğu Saraybosna'nın) dinî merkez olmasının önüne geçilmesine yönelik siyaseti, derin fikir ayrılıklarına yol açmıştır. 2006 yılında Karadağ'ın ayrılmasıyla ikiye bölünen Sancak Müslümanları, 2007 yılında Belgrad'ın bu girişimiyle daha da zayıflayacakları bir siyasi denklemin ortaya çıkmasından haklı olarak endişelenmişlerdir.

Müftülük krizi gibi görünen bu meselenin daha geniş bir boyutta ele alınması ve Sancak Müslümanlarının geleceklerine dair hesapların enine boyuna değerlendirilmesi elzemdir. Bosna-Hersek ve Türkiye'ye bu konuda önemli sorumluluklar düşmektedir. Türkiye'nin uzun süredir Sırbistan ile iyi ilişkilere önem verdiği bilinmektedir. Fakat Sırbistan'la iyi ilişkiler kurulması yönündeki hassasiyetin, bölge Müslümanlarının bekalarına halel getirmemesi de üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir mesuliyettir. Bu krizin Bosna-Hersek Riyaseti merkeze alınarak, tarihî gerçeklikler ve bölge Müslümanlarının tümünün memnuniyetini esas alan bir çerçeve dâhilinde uygun bir çözüme kavuşturulması en hakça yol olacaktır. Bu, bölge barışına ve Sırbistan'ın huzuruna da katkı sağlayan tek çözüm yolu olacaktır. Belgrad yönetimi de dâhil olmak üzere hiçbir taraf Sancak Müslümanlarının herkesten çok kendilerini ilgilendiren meseleleri bir oldubittiyle halletme yoluna tevessül etmemelidir.

"Sırbistan'ın Belgrad merkezli bir müftülük oluşturma ve Sancak'ın (ve dolayısıyla tâbi olduğu Saraybosna'nın) dinî merkez olmasının önüne geçilmesine yönelik siyaseti, derin fikir ayrılıklarına yol açmıştır. 2006 yılında Karadağ'ın ayrılmasıyla ikiye bölünen Sancak Müslümanları, 2007 yılında Belgrad'ın bu girişimiyle daha da zayıflayacakları bir siyasi denklemin ortaya çıkmasından haklı olarak endişelenmişlerdir."

Sırbistan'ın 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova'yı bir türlü tanımaya yanaşmaması da bir diğer gerilim kaynağıdır. Özellikle milliyetçi iktidarlar zaman zaman Kosova konusunda provokatif mahiyette adımlar atmaktan çekinmemektedir. Sırbistan'ın Kosova realitesini bir an önce kabullenmesi kendi yararına olacaktır. Zira bu saatten sonra Kosova'nın Sırbistan'a geri dönüşü çok kanlı bir savaşı gerektirecek olmasının da ötesinde, mevcut dünya denkleminde imkânsıza yakın bir niteliktedir.

Şüphesiz Sırbistan'ın Kosova'yı tanımamasının altında "Büyük Arnavutluk" idealinin endişesi de yatmaktadır. Bölgedeki emperyalist Sırp milliyetçiliğine karşı Arnavut milliyetçiliği de "Büyük Arnavutluk" ülküsünün bayraktarlığını yapmaktadır. Zaten Balkanlarda savunulan her milliyetçilik, karşı milliyetçiliğini yaratarak kendisini iptal etmektedir. Milliyetçilik çıkmazı bölgenin prangası olduğu kadar, mevcut halde her grubun kendi başına ayakta kalma vasıtasıdır da.

Sırbistan'da da en önemli sorunlardan biri işsizliktir. Rakamlar yüzde 20-25 civarında bir işsizlikten bahsetse de gençler arasında işsizliğin yüzde 40'ları bulduğu ileri sürülmektedir. İş bulmak amacıyla çok sayıda gencin Rusya'ya gittiği bildirilmektedir.

Sırbistan siyasetinde daha önce bahsettiğimiz Batı ve Rusya yanlısı iki uçtan aktörlerin zaman zaman öne çıkması ve iktidarı eline alması alışıldık bir durum haline gelmiştir. Avrupa ile entegrasyonu savunan eski başbakanlardan Zoran Cinciç'in görevi başında suikasta uğradığı da göz önüne alınırsa, Sırbistan'da Batı yanlısı siyaseti savunmanın zorlukları kestirilebilir. Yine de halefi olan Demokrat Parti Başkanı Boris Tadiç'in uzun yıllar iktidarda kalabilmiş olması, ülkede solun ve Avrupa'yla bütünleşme taraftarlığının da hatırı sayılır bir gücü olduğunu göstermektedir.

2012 yılında Avrupa'da yükselen milliyetçilik ve radikal sağın da etkisiyle Rus yanlısı sağcılar dönemi başlamış ve Tomislav Nikoliç cumhurbaşkanı olmuştur. Aleksandar Vuçiç'e devrettiği Sırp İlerleme Partisi de kendisi gibi yükselişe geçmiş, 2012'de aldığı oyları 2014'te ikiye katlayarak Vuçiç'i başbakanlığa taşımıştır. 24 Nisan 2016'da yapılan son seçimde de tablo değişmemiş ve Vuçiç'in partisi seçimi açık ara önde tamamlamıştır. Yine de bir önceki seçime göre milletvekili sayısı düşmüştür. Merkez sağ partisi olarak tanımlanan Vuçiç'in partisinin kaybettiği sandalyeleri, Sırbistan siyasetinin en radikal figürü konumundaki savaş suçlusu Voyislav Şeşeli'nin partisinin kazanmış olması ise parlamentonun daha

radikal bir çizgiye kayacağının işaretidir. Seçimden üçüncü parti olarak çıkan Sırp Radikal Partisi'nin lideri Şeşeli, "Büyük Sırbistan" idealinin açık bir savunucusudur. Bu ideal özellikle Bosna-Hersek ve Kosova'nın Sırbistan'a ilhakı anlamına gelmektedir.

> ***"Sağcıların liderliğindeki Sırbistan'ın bölge barışı için endişeye sevk edici bir görüntüsü bulunmaktadır. "Büyük Sırbistan" hayali çok canlı bir şekilde yaşamakta ve meydanlarda dile getirilmeye devam etmektedir."***

Sağcıların liderliğindeki Sırbistan'ın bölge barışı için endişeye sevk edici bir görüntüsü bulunmaktadır. "Büyük Sırbistan" hayali çok canlı bir şekilde yaşamakta ve meydanlarda dile getirilmeye devam etmektedir. Aleksandar Vuçiç'in Nisan 2016 başında Kosova'da bir madene yaptığı gezide kullandığı ifadeler tepki toplamıştır. Madenin halen Sırbistan'a ait olduğunu ileri süren Vuçiç, Sırpların yaşadığı bölgelerde yaptığı provokatif konuşmalarıyla da gerilime sebep olmuştur. Vuçiç siyaseten net bir figür değildir. Radikal Şeşeli'nin partisinin eski bir üyesi olan Vuçiç, siyasi hayatında bir kırılma yaşadığını iddia ederek Rus yanlılığından Batı yanlılığı ve AB taraftarlığına kaydığını ileri sürmektedir. Fakat aynı Vuçiç'ten Rusya ile Sırbistan'ın bağlarının sarsılmaz bir niteliğe sahip olduğuna dair sürekli olarak açıklamalar gelmektedir. Siyasette Batı yanlılığını ve AB ile entegrasyonu savunan Vuçiç'in düzenlediği mitinglerde Rusya bayraklarının da görülmesi durumun karmaşıklığı açısından yeterince açıklayıcıdır. Üstelik daha radikal partiler Vuçiç'in ve Nikoliç'in söylemlerini dahi yetersiz bulmaktadır. Yine de Vuçiç'in akılcı bir politika geliştirmeye çalıştığı ve özellikle Sancak Müslümanlarıyla olumlu ilişkiler kurmaya çalıştığı görülmektedir. Ama kitlesinin radikal görüşlerinin yukarıya yansımaları olması kaçınılmazdır. Unutulmamalıdır ki Belgrad'da siyaset çok hassas dengeler üzerinden yürütülmektedir ve farklı guruplarla ilişkiler güven esasından ziyade güç arayışları ve siyasi denklemlerden hareketle şekillenmektedir.

Cumhurbaşkanı Tomislav Nikoliç'in de benzer açıklamaları dikkat çekmektedir. Suriye sınırında Türkiye'nin bir Rus savaş uçağını düşürmesi üzerine yorumda bulunan Nikoliç, Türkiye'nin amacının NATO-Rusya savaşı çıkarmak olduğunu iddia etmiştir. Şüphesiz Nikoliç'in bu açıklamalarının amacı Rusya'ya göz kırpmanın ötesinde bir anlam taşımamaktadır. Nikoliç ayrıca her fırsatta Sırbistan'ın NATO'ya girmeyeceğini ve Kosova'yı tanımayacağını ifade etmektedir.

AB yetkilileri ise Sırbistan'ın Kosova'yı tanımadan birliğin bir üyesi olamayacağını belirtmektedir. Zaten mevcut Sırp yönetiminin AB'yi önemseyen bir tutumu da bulunmamaktadır. Fakat zaman zaman Sırbistan'ın Rusya'yı da Avrupa'yı da bırakmayacağına ve Rusya'ya olan desteğin Avrupa'dan vazgeçmek anlamına gelmediğine yönelik açıklamalar da gelmektedir. Ama Sırbistan'ın bu ikili oyunu ve tarafları idare etmeye yönelik politikası çok da gerçekçi ve sürdürülebilir değildir. Sırbistan bu haliyle Balkanların tehlikeli aktörü olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Sonuç

Tarihimizin olduğu kadar bugünümüzün ve geleceğimizin de ayrılmaz bir parçası olan Balkanlar, bigâne kalmamızın mümkün olmadığı bir bölgedir. Bölgedeki Müslüman kimliği tüm etnik yapıların önüne geçmekle birlikte, bugün Türkiye'de milyonlarca Boşnak, Arnavut ve diğer etnik yapılardan dindaşımız yaşamakta, buna mukabil Balkan coğrafyasında da yüz binlerce Türk soydaşımız bulunmaktadır. Bu anlamda Anadolu ve Balkan coğrafyalarını birbirinden ayırmak yalnızca fiziksel olarak mümkün olabilmektedir.

Maalesef bu coğrafya, huzuru ve neşeyi gerçek anlamda hak eden güzel insanlarının beklentilerinin tersine acıların ve gözyaşının eksilmediği bir niteliğe sahip olmuştur. Yine de Balkan insanı en zor şartlarda bile yaşama sevincini korumuş, en çaresiz anlarda dahi geleceğe umutla bakabilmesini bilmiştir.

Balkanlar Avrupa tarafından her zaman dış bahçe olarak görülmüş, Müslüman ve Ortodoks nüfusun yoğunluğu, Katolik Hristiyan medeniyeti tarafından dışlanma sebebi olmuştur. Soğuk Savaş'ın dondurduğu iç dengelerin doksanlı yılların başından itibaren ortaya çıkan yeni dünya düzeninde birer birer patlak vermesi, bölgeyi bugün dahi canlı bir şekilde etkileyen çatışmalara yol açmıştır. O günden bu yana bölgede ortaya çıkan tüm çatışma ve savaşlar nihayete erdirilememiş, ancak "geçici ateşkes anlaşmalarıyla" durdurulmuştur. Bölgenin içinde bulunduğu ateşkes şartlarının içten içe gerilim oluşturmaya devam etmesi, coğrafyanın havasına suyuna sinmiş durumdadır.

Raporda ele aldığımız Kosova, Makedonya, Arnavutluk, Karadağ, Bosna-Hersek ve Sırbistan devletleri, aynı geminin farklı bölümlerinin yolcusu gibidir. Her birinin iç ve dış dengeleri bir diğerini değişen oranlarda etkilemektedir. Toplam yüz ölçümleri yalnızca 208 bin kilometrekare olan bu ülkeler, kendi ölçeklerinin çok üstünde sorunlarla boğuşmaktadır. Ekonomik çıkmazlar ve siyasi istikrarsızlık iki önemli kriz başlığı olarak ön plana çıkmaktadır. Etnik çatışma potansiyeli de bölgenin en önemli kriz maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bölge bir yandan da ABD ve Almanya öncülüğündeki Avrupa bloğu ile Rusya arasında bir nüfuz mücadelesinin konusu olmaya devam etmektedir.

Umarız bu coğrafya bir daha savaşların ve onulmaz acıların mekânı olmaz. Ama bunu temin etmenin, barış ve huzur dolu bir geleceğin kesintisiz rüyasını görmenin yolu, herkesin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi ve aklı devreden çıkarmayan bir siyaseti benimsemesidir. Uluslararası kamuoyunun da Balkanlara bir sorumluluk borcu vardır. Zira doksanlı yıllardaki acıların tekerrür etmemesi yolundaki çabalar, bölge ülkelerini aşan bir boyuta sahiptir.

---

[1] Avrupa'ya verilmekte olan göç sebebiyle mevcut nüfusun 1,8 milyona düştüğü ifade edilmektedir. Gerçek nüfustaki azalış trendi sürmektedir.

[2] "ABD Bağımsızlık Günü Kosova'da Coşkuyla Kutlandı", *Boşnak Haber Sitesi*, http://www.haberbosnak.com/balkanlar/05/07/2012/abd-bagimsizlik-gunu-kosovada-coskuyla-kutlandi/#.Vw5ooNSLRiw (E.T.: 19.04.2016).

[3] "ABD: Kosova-Karadağ sınırı tamamdır", *Dünya Bülteni*, 22.12.2015, http://www.dunyabulteni.net/haber/349619/abd-kosova-karadag-siniri-tamamdir (E.T.: 14.04.2016).

[4] "Kosova'da savaş suçları mahkemesi kuruluyor", *Dünya Bülteni,* 04.08.2015, http://www.dunyabulteni.net/haber/337083/kosovada-savas-suclari-mahkemesi-kuruluyor (E.T.: 14.04.2016).

[5] Erhan Türbedar, "Üsküp 2014: Makedon Kimliğinin Uyanışı", 22.08.2011, http://www.turkishny.com/dr-erhan-turbedar/108-dr-erhan-turbedar/63678-uskup-2014-makedon-kimliinin-uyan#.VxIjG9SLRix (E.T.: 20.04.2016).

[6] "Makedonya'da telekulak krizi: Cumhurbaşkanı'nın ofisi yağmalandı", *BBC,* 14.04.2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160414_makedonya_protesto_telekulak (E.T.: 21.04.2016).

[7] Nedim Emin, *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA, 2014, s. 16.

[8] "Makedonya'daki Türk Toplumu", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 07.11.2012, http://uskup.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=167379 (E.T.: 21.04.2016).

[9] Emin, *Arnavutluk Siyasetini Anlama Kılavuzu*, s. 14.

[10] "Arnavutluk'ta muhalifler sokağa döküldü", *Hürriyet*, 12.03.2015, http://www.hurriyet.com.tr/arnavutlukta-muhalifler-sokaga-dokuldu-28434025 (E.T.: 18.04.2016).

[11] Emin, *Arnavutluk Siyasetini Anlama Kılavuzu*, s. 39.

[12] "Türkiye bölgemiz için büyük ve özel bir güç", *Anadolu Ajansı*, 05.11.2014, http://aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-bolgemiz-icin-buyuk-ve-ozel-bir-guc/104585 (E.T.: 18.04.2016).

[13] "Montenegro chooses independence", *BBC News*, 22.05.2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5003220.stm (E.T.: 21.04.2016).

[14] Peter Wallensteen, *Understanding Conflict Resolution*, SAGE Publications, Londra 2002, s. 31.

[15] "Geleceğini Arayan Ülke: Bosna Hersek", *BBC*, 2008, http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1755_bih_future/page3.shtml (E.T.: 22.04.2016).

[16] "CIA Başkanından Bosna'ya sürpriz ziyaret", *Dünya Bülteni*, 22.04.2016, http://www.dunyabulteni.net/manset/361894/cia-baskanindan-bosnaya-surpriz-ziyaret (E.T.: 22.04.2016).

[17] "Bosna kasabı Radovan Karadzic'in adı bir öğrenci yurduna verildi", *Hürriyet*, 21.03.2016, http://www.hurriyet.com.tr/bosna-kasabi-radovan-karadzicin-adi-bir-ogrenci-yurduna-verildi-40072677 (E.T.: 22.04.2016).